

Joanna Kostrzewa

 <https://orcid.org/0000-0002-4715-0052>

 joakos12@amu.edu.pl

 <https://doi.org/10.18778/8331-664-2.11>

 Wydział Pedagogiczno-Artystyczny w Kaliszu (filia Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), Zakład Studiów Polonistycznych i Komunikacji Medialnej

CELE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU NA LEKCJACH JĘZYKA POLSKIEGO W SZKOLE PODSTAWOWEJ – WYZWANIA WSPÓŁCZESNOŚCI A KANON LEKTUR

Słowa kluczowe: reforma oświaty, podstawa programowa, język polski, kanon lektur, Cele Zrównoważonego Rozwoju, wyzwania współczesności

Streszczenie. Celem artykułu jest przedstawienie, w jaki sposób można omówić lektury znajdujące się w podstawie programowej przedmiotu język polski w kontekście wyzwań współczesności. Polska wieś ukazana w noweli pozytywistycznej Janko Muzykant może – ze względu na wiek odbiorców – pozostawić u uczniów stereotypowy obraz dziewiętnastowiecznej wsi jako zamkniętego okresu historycznego, który w żaden sposób nie przystaje do rzeczywistości współczesnego ucznia. Zarówno lektury obowiązkowe jak i uzupełniające znajdujące się w podstawie programowej warto odnieść do wyzwań współczesności, czyli omówić je, jeśli to możliwe, w kontekście Celów Zrównoważonego Rozwoju. Dzięki temu można poszerzyć przestrzeń interpretacji i analizy dzieła literackiego, odnosząc teksty uznawane często za archaiczne do realiów, w których żyją współcześni uczniowie. Świadomość Celów Zrównoważonego Rozwoju uwrażliwia młodych ludzi na potrzeby świata.

1. WPROWADZENIE

Po reformie oświaty w 2017 roku zmienił się kanon lektur szkolnych w szkole podstawowej i ponadpodstawowej. Do licznych zmian w oświacie można się przyzwyczaić, jak i do tego, że każda z nich

wywołuje opór, mniej lub bardziej uzasadniony. Podobnie było z przedstawieniem nowej podstawy programowej oraz lektur obowiązkowych, a także uzupełniających na drugim i trzecim etapie edukacyjnym. Emocjonalna dyskusja na temat sensowności wyboru utworów, które powinny, według wielu edukatorów i reformatorów, odejść do lamusa (OP) skłoniła i mnie do refleksji nad tym, czym jest kanon. Na pewno jest łącznikiem terażniejszości z przeszłością, fundamentem wiedzy o kulturze. Z tego powodu nie powinniśmy rezygnować z klasyki i, co z tym związane, z dorobku wybitnych polskich pisarzy i poetów tylko dlatego, że realia dzieł są odległe uczniom pod względem kulturowym lub językowym (Gralewicz-Wolny 2013, s. 191–199).

2. O JANKU MUZYKANCIE NA LEKCJACH JĘZYKA POLSKIEGO

2.1. ANACHRONICZNE POMYSŁY NA PRACĘ Z NOWELĄ

W szkole podstawowej jako propozycja lektury uzupełniającej pojawia się *Janko Muzykant* Henryka Sienkiewicza (Sienkiewicz H.). Warto przypomnieć, że to nauczyciel sam lub w uzgodnieniu z młodzieżą decyduje, które z pozycji z proponowanej listy omówi z uczniami i uczenicami w trakcie dziesięciomiesięcznej nauki w szkole (należy wybrać obowiązkowo dwa utwory z listy lektur uzupełniających w roku szkolnym). Często jest tak, że nauczyciele decydują się na inne utwory literackie w ramach lektur uzupełniających, dzieła spoza listy, dobierając teksty do aktualnych wydarzeń kulturowych w kraju i za granicą, biorąc pod uwagę pasje i zainteresowania młodzieży, o których dowiadują się, prowadząc dialog ze swoimi podopiecznymi. Wyborem z listy lektur uzupełniających kieruje kilka czynników, jednym z nich jest bezsprzecznie indywidualizacja nauczania – nauczyciel języka polskiego bierze w tym momencie pod uwagę możliwości jego podopiecznych związane z faktem, jak obszerny utwór konkretni uczniowie są w stanie przeczytać i zinterpretować. Konkretny utwór jest dość często wybierany przez polonistów chociażby ze względu na fakt, iż jest to pozycja licząca zaledwie kilka stron, co umożliwi szybkie jej omówienie po wcześniejszym zapoznaniu się z treścią lektury przez uczniów niechętnych klasycie.

Janko Muzykant to lektura, której omówienie, zwłaszcza z czwarto- lub piątoklasistami nie jest takie proste. Nie sposób po pierwsze pominąć kwestii słownictwa – faktem jest, że współczesny uczeń będzie potrzebował wsparcia, by przeczytać tekst ze zrozumieniem, gdyż język, któ-

rym posłużył się Sienkiewicz, jest odległy od tego, którego używa obecnie młodzież nie tylko pod kątem leksyki, ale też pod względem składniowym i stylistycznym. Po przeanalizowaniu licznych przypisów wyjaśniających znaczenie poszczególnych zwrotów, uzyskaniu wyjaśnień ze strony towarzyszących uczniom dorosłych, uczniowie są prawie gotowi, by omówić dzieło noblisty. Poloniści są przyzwyczajeni do tego, że znajomość treści pozwala na dyskusje z uczniami, pełne polemiki, refleksji nad światem przedstawionym, którego elementem jest główny bohater dzieła. Okazuje się jednak, że spotykają się z oporem. Dlaczego, skoro widać, że ich podopieczni przeczytali utwór? Bowiem współczesny nastolatek nie zawsze rozumie, co to znaczy marzyć o czymś nieosiągalnym, nie zawsze pojmuje, dlaczego rodzic nie wspiera swojego dziecka w rozwoju jego pasji.

Ponieważ, jak pisałam powyżej, utwór Henryka Sienkiewicza nie znajduje się na liście lektur obowiązkowych, toteż na rynku wydawniczym niełatwo znaleźć propozycje zagadnień, które mogłyby być poruszane przez nauczycieli na lekcjach języka polskiego podczas pracy z tą nowelą. Pozostaje więc śledzić publikacje nauczycieli na forach internetowych, w grupach znajdujących się w mediach społecznościowych, by przekonać się, w którą stronę podążają poloniści, pracując z powyższym dziełem. Omawiając utwór, koncentrują się na jego świecie przedstawionym: czasie i miejscu akcji, występujących w tekście bohaterach, wydarzeniach utworu. Postaci są charakteryzowane (na tyle, na ile jest to możliwe przy utworze cechującym się jednowątkowością), znajomość treści utworu sprawdzają aktywności polegające na układaniu wydarzeń w kolejności chronologicznej z rozsypanek, uzupełnieniu krzyżówek. Formami wypowiedzi pojawiającymi się podczas omawiania lektury są: list (zachęcający koleżankę lub kolegę do przeczytania utworu), charakterystyka/opis Janka Muzykanta, opis skrzypiec, opowiadanie (dotyczące dalszych losów Janka po otrzymaniu skrzypiec). Podczas lekcji z lekturą nauczyciele stwarzają dzieciom przestrzeń do refleksji nad obecnością natury towarzyszącej chłopcu w poznawaniu coraz to nowych dźwięków i w drodze po skrzypki do kredensu.

Po analizie licznych scenariuszy znajdujących się w Internecie i przygotowanych przez nauczycieli, mogę stwierdzić, że częstą refleksją pojawiającą się podczas zajęć dydaktycznych jest ta związana z możliwościami chłopca po otoczeniu go opieką przez możnych i wpływowych właścicieli dworu. Nie brakuje również wiadomości z teorii literatury (tu pojawia się budowa noweli, wskazanie zawiązania akcji, punktu kulminacyjnego i rozwiązania akcji na podstawie treści utworu, omówienie cech narratora trzeciosobowego).

Nauczyciele dość często wykorzystują metodę dramy, kiedy to uczniowie, rozmawiając z mieszkańcami wsi, w której mieszka Janko, mogą lepiej poznać głównego bohatera lub przygotowują żywy obraz ukazujący Janka przed sądem. W propozycjach nie brakuje zadań językowych: uczniowie zapisują wyrazy bliskoznaczne do rzeczownika „żał”, tworzą słowniczki archaizmów wyjaśniające znaczenie pojawiających się dziewiętnastowiecznych wyrazów (stójkowy, karbowy, kумы, karczma, dworek). Wielu nauczycieli wprowadza myślenie wizualne podczas omawiania *Janka Muzykanta*, proponując uczniom uzupełnienie graficznych kart pracy.

Analiza scenariuszy dostępnych w Internecie pozwala wysnuć wnioski, iż nieobce jest również wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnej: nauczyciele przygotowują aktywności, wykorzystując popularne narzędzia i aplikacje online, niejednokrotnie autorskie cykle lekcji, poświęcone lekturze, zostały udostępnione w prezentacjach online. Nauczyciele, publikując swoje scenariusze do lektury *Janko Muzykant*, przestrzegają praw autorskich, toteż wykorzystując materiały innych autorów, zamieszczają informacje o wykorzystanych źródłach. Stąd też dowiedziałam się, że często wykorzystywaną podczas omawiania lektury publikacją jest *A słowa jak ziarna... Wybór konspektów lekcji języka polskiego* autorstwa Elżbiety Gałczyńskiej i Romualda Jabłońskiego z 2012 roku (Gałczyńska, Jabłoński 2012). Publikacja ta znana mi z wczesnego etapu mojej kariery nauczycielskiej jest opracowaniem dobrym, wielokrotnie wznawianym, inspirującym od wielu lat nauczycieli w całej Polsce, wpływającym jednak na powtarzalność pewnych rozwiązań metodycznych i merytorycznych podczas lekcji języka polskiego, na której omawiana jest nowela Henryka Sienkiewicza. Proponowane bowiem i opublikowane w sieci scenariusze różnią się jedynie metodami i poziomem zaawansowania pedagogów w wykorzystaniu nowoczesnych technologii, ale pomysł na omówienie dzieła pozostaje niezmiennie – odkąd poznałam wspomnianą powyżej publikację – ten sam, zatrzymując ucznia na obrazie dziewiętnastowiecznej, ubogiej wsi z wyraźnym rozwarstwieniem społecznym, z obrazem dzieci wątłych i pozbawionych opieki.

Mimo starań nauczycieli, którzy wyjaśniając współczesnemu czwarto- lub piątoklasiście ideę pracy u podstaw (choć nie wymaga tego podstawa programowa), chcą wyposażać swoich podopiecznych w pomocny w zrozumieniu lektury kontekst historyczno-literacki, nie mogę oprzeć się wrażeniu, że pozostawia to uczniów zaledwie z poczuciem ulgi, że nie żyją w czasach Janka i w jego wsi. Szkoda, gdyż tę wieś warto poznać, służyć uczniom wyjaśnieniami i znaleźć kontekst współczesny, pozwalający odświeżyć tę lekturę, a przy okazji pozwolić na jej zapamiętanie,

tym bardziej że nie jest to ostatnie spotkanie uczniów z literaturą z tego okresu i motywem wsi. O jakim kontekście mowa? Na pewno nie o irracjonalnych pomysłach porównywania Janka Muzykanta z bohaterami innych lektur, co w żaden sposób nie pogłębia interpretacji dzieła, wręcz przeciwnie, powiela stereotypowe myślenie o świecie. O podobnych pomysłach pisze Iwona Gralewicz-Wolny (Gralewicz-Wolny 2013, s. 194–196), która widzi sensowność porównania Antka z noweli Bolesława Prusa z Jankiem Muzykantem, jednocześnie wskazując abstrakcyjne wręcz zestawienie bohaterów lektur nowel pozytywistycznych z bohaterami powieści anglojęzycznych: Antka i Janka z Anią Shirley i Tomkiem Sawyerem. Nie można nie zgodzić się z poglądem Stanisława Bortnowskiego, który głosi śmierć dydaktyki w obszarze lektur pozytywistycznych (Bortnowski 1994, s. 495–496).

Jak zatem „ugryźć” Janka na lekcjach języka polskiego w szkole podstawowej? Na pewno, nie pomijając analizy świata przedstawionego, budowy noweli na przykładzie *Janka Muzykanta*, warto uwspółcześnić lekturę, odnosząc ją do realiów życia współczesnego ucznia. Gralewicz-Wolny (Gralewicz-Wolny 2013, s. 194–195) proponuje, by na przykładzie noweli o młodym pasjonacie muzyki rozmawiać z uczniami o ich talentach i możliwościach (lub ich braku) rozwijania uzdolnień, o różnych typach wrażliwości dziecka, o dialogu lub braku możliwości prowadzenia dialogu pomiędzy współczesnym dzieckiem a jego rodzicami. Tadeusz Bujnicki podkreślał, że *Janko Muzykant* to utwór, który posiada cechy biografii odmieńca (Bujnicki 1988). Narodziny chłopca i jego śmierć to kłamra utworu opowiadającego o wydarzeniach z jego życia podporządkowanych miłości do muzyki. Wyprawa do kredensu, sąd nad niewiele rozumiejącym chłopcem i swoista egzekucja przeprowadzona rękami równie nierozgarniętego Stacha, który nie wiedział, że tak się dzieci nie bije, to cała historia niedoszłego wiejskiego grajka. Okazuje się, że podkreślenie owej inności przez Bujnickiego może być wykorzystane podczas lekcji języka polskiego, jest w stanie zapoczątkować dyskusję na temat odmienności, różnorodności.

To zagadnienie podejmuje również Barbara Guzik, przedstawiając ciekawą opozycję swój – obcy (Guzik 2008, s. 36–43). Janka nazywano odmieńcem, ladaco, utrapieńcem. Guzik podkreśla, że owo nazewnictwo zaczerpnięte z języka potocznego pokazuje odrębność chłopca ukazaną w negatywnym świetle, gdyż są to określenia pejoratywne, pokazujące jego niską wartość, małość, nieistotność. Krzywda, jaką wyrządzono młodemu grajkowi – postaci wydawałoby się tak nieistotnej – zdaje się być przez to jeszcze większa. Warto odczarować nowele pozytywistyczne i odnieść je do bliskiej współczesnemu uczniowi rzeczywistości.

Co to znaczy *inny*? Czy jest synonimem złego? Jak to uzasadnić? Jak radzić sobie z poczuciem wyobcowania i w jaki sposób bronić się przed atakiem w związku ze swoją innością? To tylko kilka pytań, które mogą paść podczas lekcji inspirowanej odmiennością bohatera noweli. Niech uczniowie dostrzegą, że w obrazie tak odległej historycznie wsi można odnaleźć tak wiele aktualnych refleksji bliskich i dzieciom, i dorosłym.

2.2. O JANKU MUZYKANCIE WE WSPÓŁCZESNEJ SZKOLE

Ciekawą propozycją wydaje się również proponowane przez badaczkę i interpretatorkę polskiej literatury współczesnej zestawienie tematu ubóstwa tak obrazowo ukazanego w noweli z książką Hanny Gill-Piątek i Henryki Krzywonos *Bieda. Przewodnik dla dzieci* (Gralewicz-Wolny, 2013, s. 191–199). Myślę, że można pójść o krok dalej i wyposażyć współczesnego ucznia w kontekst, który spowoduje, że dziewiętnastowieczna wieś nie zniknie z jego pamięci zaraz po omówieniu tego kilkustronicowego tekstu. Warto włączyć w realizację podstawy programowej podczas omawiania noweli Sienkiewicza kontekst edukacji globalnej. Jak podaje Centrum Edukacji Obywatelskiej: „edukacja globalna to część edukacji obywatelskiej, która pomaga młodym ludziom zrozumieć otaczający ich świat. Jej głównym celem jest kształtowanie umiejętności kluczowych, takich jak: krytyczne myślenie, prowadzenie dialogu, zadawanie pytań i szukanie na nie odpowiedzi, ale też postaw otwartości, solidarności, odpowiedzialności za innych ludzi i planetę” (Centrum Edukacji Globalnej). Niezwykle przydatne może być tutaj wyjaśnienie uczniom chociażby tego, czym są Cele Zrównoważonego Rozwoju. Jak czytamy w *Agendzie na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030* (Agenda 2030), dokument jest planem działań traktującym o poprawieniu jakości życia ludzi, dobrobycie i ochronie planety. W związku z powyższym podczas szczytu Organizacji Narodów Zjednoczonych Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 roku ogłosiło 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju i powiązanych z nimi 169 zadań, których realizacja do 2030 roku ma zapewnić wszystkim krajom i ich mieszkańcom zrównoważony rozwój gospodarczy, społeczny i środowiskowy.

Utwór Sienkiewicza można omówić z uczniami w kontekście:

- Celu 1 – Koniec z ubóstwem;
- Celu 2 – Zero głodu;
- Celu 3 – Dobre zdrowie i jakość życia;
- Celu 4 – Dobra jakość edukacji lub Celu 10 – Mniej nierówności (Cele Zrównoważonego Rozwoju).

Podczas omawiania z uczniami noweli Sienkiewicza w kontekście Celu 1 można powiedzieć im, że – jak podają źródła – problem ubóstwa dotyczący Janka Muzykanta nie pozostał w przestrzeni dziewiętnastowiecznej wsi, ponieważ współcześnie prawie 800 milionów ludzi żyje poniżej międzynarodowej granicy ubóstwa, tj. za mniej niż 1,90 USD dziennie, a co czwarte dziecko poniżej piątego roku życia ma wzrost nieadekwatny do swojego wieku (Cel 1). Zadania zamieszczone w Agencji na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 dotyczą między innymi wyeliminowania do 2030 roku skrajnego ubóstwa na całym świecie aktualnie mierzonego jako utrzymywanie się za mniej niż 1,25 USD dziennie oraz zmniejszenia przynajmniej o połowę odsetków mężczyzn, kobiet i dzieci, którzy cierpią z powodu niedostatku. Następnie warto zastanowić się nad przyczynami skrajnego ubóstwa w świecie i przejść do tego, co każdy z nas może zrobić, by wspomóc realizację Celu 1.

Sądzę, że podobna praca z młodzieżą podczas lekcji pozwoli na odejście od refleksji na temat tego, że można było pomóc Jankowi Muzykantowi przez podarowanie chłopcu wymarzonych skrzypek. Odniesienie do Celów Zrównoważonego Rozwoju pozwala uniknąć spłylenia wymowy dzieła literackiego. Jeśli odniesiemy się do czasów współczesnych, pokażemy uczniom wszechobecny problem ubóstwa i braku dostępu do wiedzy, a co z tym związane, brak możliwości rozwoju pasji i talentów choćby w krajach Globalnego Południa, może okazać się, że świat przedstawiony omawianej noweli Sienkiewicza nie jest wcale odległy ani w kontekście czasu, ani przestrzeni.

Myszę, że wykorzystanie noweli *Janko Muzykant* w kontekście globalnym, odniesienie tego utworu do codziennych doświadczeń współczesnego dziecka, nie pozwoli na pozostawienie motywu wsi w przestrzeni dziewiętnastowiecznej pracy u podstaw i, co z tym związane, nie pozwoli na zapomnienie kontekstu epoki, do której uczniowie przecież wracają na lekcjach języka polskiego w szkole ponadpodstawowej już bardziej świadomie.

3. PODSUMOWANIE

W roku 2019 światło dzienne ujrzała publikacja *Edukacja globalna na lekcjach języka polskiego w szkole podstawowej* (Edukacja Globalna) zawierająca piętnaście scenariuszy lekcji języka polskiego, których autorki proponują omówienie lektur znajdujących się w podstawie programowej w kontekście edukacji globalnej, Celów Zrównoważonego Rozwoju, wyzwań współczesności. Mit o Prometeuszu (Edukacja

Globalna) służy refleksji na temat mądrego pomagania, *Katarynkę* (Tamże, 22–26) Bolesława Prusa można wykorzystać, by rozmawiać z młodzieżą na temat praw dziecka, a wiersz Edwarda Stachury *Ite missa est* (Tamże, s. 65–67) do poszerzenia wiedzy uczniów i uczennic na temat migracji i równości ludzi. *Żona modna* (Tamże, 68–71) Ignacego Krasickiego pozwala na refleksję na temat konsumpcjonizmu, a utwór *Stary człowiek i morze* (Tamże, 80–84) Ernesta Hemingwaya warto interpretować, poruszając problem ageizmu. To tylko kilka propozycji zawartych w publikacji, które pozwolą nauczycielom języka polskiego nie tylko zrealizować podstawę programową, ale i uwspółcześić dzieła z kanonu, skłaniając uczniów do refleksji na temat wyzwań współczesnego świata, a może nawet po raz pierwszy te wyzwania im przedstawić, uświadamiając ich obecność.

Podsumowując, mogę stwierdzić, iż włączenie Edukacji Globalnej i Celów Zrównoważonego Rozwoju na lekcji w proces nauczania języka polskiego nie jest jedynie sposobem na uatrakcyjnienie lekcji, kiedy omawiane są dzieła literackie, których świat przedstawiony odbiega od realiów współczesnego nastolatka. To szansa na wyposażenie młodych ludzi w wiedzę o świecie, w którym żyją przy jednoczesnym realizowaniu podstawy programowej przedmiotu język polski.

BIBLIOGRAFIA

- Agenda 2030, <http://www.un.org/pl/agenda-2030-rezolucja> [13.05.2024].
- Bortnowski S., 1994, *Te „Antki”, te „Katarynki”...*, „Polonistyka”, nr 8, s. 495–496.
- Bujnicki T., 1988, *Henryk Sienkiewicz, Wybór nowel i opowiadań*, Wrocław.
- Cel 1, <https://www.un.org/pl/cel1#> [13.05.2024].
- Cele Zrównoważonego Rozwoju, <http://www.un.org/pl/> [13.05.2024].
- Centrum Edukacji Globalnej, <https://globalna.ceo.org.pl/tematy/edukacja-globalna/> [13.05.2024].
- Edukacja Globalna, <https://biblioteka.ceo.org.pl/edukacja-globalna-na-zajeciach-jezyka-polskiego-w-szkole-podstawowej/> [13.05.2024].
- Gralewicz-Wolny I., 2013, „*Pokój ci, Janku?*” *Nowela pozytywistyczna dla początkujących*, w: E. Jaskóła, K. Jędrzych (red.), *Nowe odstony klasyki w szkole: literatura XIX wieku*, Katowice, s. 191–199.
- Guzik B., 2008, *Obcy... Inny... wśród swoich w wybranych nowelach pozytywistycznych*, „*Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis*” 58, *Studia Historico-litteraria* 8.
- OP: *Opublikowano opinie do projektu nowej podstawy programowej*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/opublikowano-opinie-do-projektu-nowej-podstawy-programowej/s9t2ef2> [dostęp: 13.05.2025].
- Sienkiewicz H., <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/janko-muzykant.html>, [15.05.2024].

**SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN POLISH LANGUAGE CLASSES IN
PRIMARY SCHOOLS CONTEMPORARY CHALLENGES AND THE CANON OF
READING**

Keywords: education reform, core curriculum, primary school, Polish language, reading canon, Sustainable Development Goals, contemporary challenges

Summary. The aim of the article is to present how the readings included in the core curriculum of the Polish language subject can be discussed in the context of contemporary challenges. The Polish village shown in the positivist novel Janko Muzykant may – due to the age of the recipients – leave students with a stereotypical image of the 19th-century village as a closed historical period, which in no way corresponds to the reality of a modern student. Both compulsory and supplementary readings included in the core curriculum can be related to contemporary challenges, i.e. discussed, if possible, in the context of the Sustainable Development Goals. We expand the space of interpretation and analysis of literary works, relating texts often considered archaic to the realities in which contemporary students live. We are also able to sensitize young people to the needs of the modern world and equip them with into a sense of action.
